

Funkcjonariusz Służby Więziennej w oku kamery

Wprowadzenie

Głównym zadaniem więziennictwa jest przywrócenie skazanych społeczeństwu jako pełnowartościowych obywateli (resocjalizacja), zapobieganie ucieczkom osadzonych z więzienia (ochrona społeczeństwa) i zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonariuszom i przebywającym na terenie więziom (bezpieczeństwo jednostki penitencjarnej). W tym celu więziennictwo wykorzystuje dorobek cywilizacyjny i zdobycze nowoczesnych technologii do zapewnienia porządku i bezpieczeństwa. Rozwój cywilizacyjny pozwala na zastosowanie coraz bardziej wysublimowanej technologii do przeciwdziałania zagrożeniom oraz ochronę jednostek penitencjarnych. W ostatnim czasie nastąpił gwałtowny progres nowoczesnych technologii wykorzystywanych w celu ułatwienia realizacji ustawowych celów Służby Więziennej, w tym systemów dozoru wizyjnego. W związku z rozwijaną wiedzą techniczną i zakresem stosowania, na przełomie lat w przepisach prawa, normach i literaturze, pojawiały się różne określenia systemu:

- telewizja użytkowa, przemysłowa, dozorowa, CCTV (ang. Closed Circuit Television),
- monitoring, monitoring wizyjny, widonadzór,
- system dozoru wizyjnego – VSS (ang. Video Surveillance System).

Współcześnie obowiązującą nazwą jest system dozoru wizyjnego. Przyjmując pewne uproszczenia oraz w związku z opisem konkretnego zastosowania w więziennictwie, powyższe definicje należy traktować łącznie.

Historyczne uwarunkowania monitoringu wizyjnego w więzieniach

Pierwsze zastosowanie kamer telewizji przemysłowej datuje się ok 1940 roku do obserwacji prób z rakietami V2. Pierwsze kamery w markcie pojawiły się w 1968 roku w Nowym Yorku. Pierwsze kamery do obserwacji ruchu drogowego zastosowano w połowie lat 70-tych w okolicy Londynu. Dotychczasowe kamery analogowe zbudowane były na bazie lampy elektronowej tzw. vidicon-u. Dynamiczny wzrost popularności stosowania telewizji przemysłowej związany był z techniką zapisu na taśmach VHS, która pojawiła się w latach 70-tych. Początek lat 80-tych przyniósł kolejny przełom technologiczny – pojawił się przetwornik CCD. Lata 90-te to pojawienie się multiplekserów, to kolejny etap napędzający dynamikę rozwoju i stosowania systemów telewizji przemysłowej. Pierwsza kamera sieciowa, IP pojawiła się w 1996 roku¹.

Historię telewizji dozorowej w więzieniach warto rozpocząć od pierwszej wzmianki o stosowaniu aparatów z teleobiektywem w więzieniu w Wielkiej Brytanii ok 1900 roku, gdzie osadzone zakwalifikowane jako ekstremistki nie pozwalały zrobić sobie

zdjęć do dokumentacji. Zastosowano wówczas teleobiektywy i wykonywano zdjęcia z większych odległości².

Systemy telewizji przemysłowej, a właściwie pojedyncze kamery z monitorami, zaczęły pojawiać się w polskich zakładach karnych pod koniec lat 70-tych. Pierwsza instalacja została zrealizowana w 1977 r. w więzieniu na Mokotowie. Zastosowano wtedy 6 kamer i 6 monitorów. Były to kamery Unitra z Wojskowych Zakładów Technicznych. Centrum dowodzenia (wartownia) z zainstalowanymi monitorami, pozwalało na podgląd obrazu każdej kamery na swoim pojedynczym monitorze³. Pod koniec 1977 r. w Centralnym Zarządzie Zakładów Karnych powołano Wydział Techniki i Łączności. Poza innymi zadaniami WTiŁ przygotował *Koncepcję wykorzystania telewizji użytkowej w zakładach karnych i aresztach śledczych* jak to określono **w celu polepszenia jakości nadzoru i kontroli wykonywanych przez funkcjonariuszy obowiązków**⁴. Wynika z tego, że pierwsze zastosowania miały zupełnie inny cel niż przyjęte aktualnie.

Z początkiem lat 2000 dynamicznie wzrosła liczba instalowanych kamer i modernizacji systemów. Kolejny punkt zwrotny przypada na rok 2009, kiedy przyspieszono odchodzenie od obsadzania posterunków uzbrojonych, w zamian stosując zabezpieczenia mechaniczne i elektroniczne. Współcześnie wysoki poziom bezpieczeństwa wspierają modernizowane systemy telewizji dozorowej, analiza sygnału wizyjnego wraz z innymi systemami zabezpieczeń elektronicznych. Jednak liczby urządzeń i systemów, niedostosowane procedury, ale także braki etatowe generują problemy z ich obsługą. System dozoru wizyjnego ma wspierać operatora, uzupełniać jego zmysły, wspomagać podejmowanie decyzji, rejestrować zdarzenia. Operator ma dostęp do wielu kamer z wielu miejsc, z jednoczesną z możliwością modyfikowania układu wyświetlanych obrazów.

Z biegiem lat zwiększano obciążenie zadaniami funkcjonariusza w wartowni. Stawał się operatorem systemów zabezpieczeń. Często ręcznie, zdalnie sterował otwieraniem przejść, krat po weryfikacji osoby w systemie dozoru wizyjnego. Z tego powodu deprecjonowano to stanowisko nazywano „przyciskowym” i niejednokrotnie obsadzano tymi funkcjonariuszami „którzy w danej chwili nie mieli co robić”. Rosła liczba obowiązków spoczywających na funkcjonariuszu w wartowni, a rozmaite zadania jak wspomniana weryfikacja kontroli dostępu, wydawanie kluczy, radiotelefonów, obsługa alarmów nie pozwalała stale obserwować rosnącej liczby obrazów z kamer. Tym bardziej realizacja obligatoryjnego stałego dozoru za pomocą monitoringu wizyjnego stała się niemożliwa na tradycyjnym stanowisku operatora w wartowni⁵. Zdarzenia, próby i samobójstwa w celach przyspieszyły wyodrębnianie dedykowanego stanowiska operatora mo-

² M. Garnham, „When Were Security Cameras Invented?”, 2018, in Blog Posts on Security Cameras.

³ „Początek został zrobiony: Telewizja w Mokotowie” H. Michalski Gazeta Penitencjarna Nr 16/1978.

⁴ „Osiągnięcia i perspektywy” Gazeta Penitencjarna Nr 17/1978.

⁵ Operator and observer in Polish Prison Service, materiały z konferencji Securitech2015.

¹ www.axis.com/pl-pl/about-axis/history.

monitoringu zwanego „monitorowym”, które formalnie utworzono dopiero w 2016 roku⁶. Skala zjawisk psychofizycznych, procedur więziennych, liczby obserwowanych osadzonych od początku stosowania stałego monitoringu w celach mieszkalnych nastęrczała szereg problemów. Już w 2015 roku średnia liczba kamer w jednostce penitencjarnej wynosiła ok 100, zdarzały się jednostki z liczbą kamer powyżej 420⁷.

Cele i unormowania prawne stosowania monitoringu w więzieniach

Przedstawiony rys historyczny wdrażania współczesnego systemu dozoru wizyjnego w zakładach karnych wymaga odwołania się do ustawowego celu jego stosowania, usankcjonowanego w RODO. Bezpośrednią, ustawową przesłanką do zainstalowania kamer w zakładach karnych jest **kodeks karny wykonawczy art. 73a**⁸ oraz **ustawa o zasadach zarządzania mieniem państwowym art. 5a**⁹. Kierownicy jednostek penitencjarnych będący administratorami danych powinni z rozwagą podchodzić do pomysłów przetwarzania danych w zakresie innym niż określone w ustawach, gdyż ciąży na nich bezpośrednia odpowiedzialność za łamanie prawa. RODO wprowadziło zasadę niezbędności i ograniczenia celu wraz z koniecznością jego uzasadnienia, co wykluczyło wiele pokus do ponadnormatywnego rozszerzenia wykorzystania zgromadzonych danych i domniemych potrzeb uzasadnianych zbyt szeroko pojętym bezpieczeństwem. To art. 6 RODO zgodnie z prawem dopuszcza przetwarzanie danych z monitoringu wyłącznie w przypadkach, gdy „(...) e) przetwarzanie **jest niezbędne** do wykonania zadania realizowanego w interesie publicznym lub w ramach sprawowania władzy publicznej powierzonej administratorowi. A główne

zasady postępowania przy przetwarzaniu danych z monitoringu wyznacza art. 5 ust. 1 RODO, dane te muszą być:

- przetwarzane **zgodnie z prawem, rzetelnie i w sposób przejrzysty dla osoby, której dane dotyczą** (zgodność z prawem, rzetelność i przejrzystość);
- zbierane w konkretnych, wyraźnych i prawnie uzasadnionych celach i nieprzetwarzane dalej w sposób niezgodny z tymi celami** (ograniczenie celu);
- adekwatne, stosowne oraz **ograniczone do tego, co niezbędne do celów, w których są przetwarzane** (minimalizacji danych) (...) ¹⁰

W przypadku jednostki penitencjarnej istotą jest ściśle określony w kkw cel przetwarzania danych z monitoringu, czyli „**możliwość obserwowania zachowania osadzonych (...)**” i w tym zakresie może być przetwarzany¹¹. Odniesienie się do bezpieczeństwa w p. 5 art. 73a kkw jest związane ze zdefiniowanym monitoringiem obrazu lub dźwięku, który dotyczy **wyłącznie wspomnianego celu obserwowania zachowania osadzonych**. Rozszerzanie zakresu celu stosowania monitoringu np. o nadzór kierownictwa nad jakością wykonywanych zadań przez funkcjonariuszy jest co najmniej nieetyczne¹². Takie zadania kierownictwa wynikają z ich obowiązków poza stosowaniem monitoringu i do realizacji tego zadania nie jest on niezbędny, co zgodnie z RODO wyklucza takie zastosowanie.

Zapewnienie porządku i bezpieczeństwa w jednostce (art. 73a §8) realizowane za pomocą monitoringu (obrazu lub dźwięku) polega **na obserwacji zachowania osadzonych** (art. 73a §2). Sytuacja wystąpienia zdarzenia i przeglądania, w związku z nim, utrwalonego obrazu lub dźwięku, jako materiału dowodowego, jest diametralnie inna od przeglądania utrwalonego monitoringu i szukania momentu, w którym funkcjonariusz wykonał jakieś uchybienie. Niestety w kierownictwie występują przyzwyczajenia do nieetycznych działań i wykorzystania monitoringu do wybiórczego szukania niedociągnięć w wykonywanych zadaniach przez funkcjonariuszy, wywierania presji i karania. Przyczyn takiego stanu rzeczy można doszukiwać się w historycznych uwarunkowaniach pierwszych zastosowań monitoringu w więzieniach w latach 70-tych, które przywołano wyżej w opisie. Było to bezpośrednio związane z panującym wówczas ustrojem PRL, autorytarnym zarządzaniem i totalnością więzienia, jednak jak się okazuje przekonania te przetrwały do dziś.

Skutki pracy „pod okiem kamery”

Współczesny rozwój instytucji państwowych zajmujących się bezpieczeństwem obywateli, wymagający kontroli urzędników, podwładnych napędzany jest postępem technologicznym. Zatem coraz intensywniejszy nadzór stanowi niejako element nowoczesności wdrażanej pod pozorem usprawnienia administracji i tym samym zwiększania bezpieczeństwa spo-

⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2016 r. w sprawie sposobów ochrony jednostek organizacyjnych Służby Więziennej (Dz.U. 2016 poz. 1804).

⁷ Badania statystyczne, ankietowe dotyczące monitoringu w więzieniach, C. Mecwaldowski 5.05.2015 r.

⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1997 nr 90 poz. 557).

⁹ Art. 5a ustawy z dnia 16 grudnia 2016 r. o zasadach zarządzania mieniem państwowym (Dz.U. 2016, poz. 2259 z późn. zm.).

¹⁰ ROZPORZĄDZENIE PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO I RADY (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych).

¹¹ Wskazówki Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych dotyczące wykonywania monitoringu, Warszawa, czerwiec 2018, www.uodo.gov.pl.

¹² Regulamin Dyrektora Generalnego SW nr 1/2010 dot. zasad etyki zawodowej, §15 Przełożony powinien dawać podwładnym przykład nienagannego zachowania, w szczególności nie powinien nadużywać stanowiska, funkcji stopnia SW w celu wykorzystania lub poniżenia podległego funkcjonariusza oraz dbać o dobra atmosferę w pracy i dobre stosunki międzyludzkie w tym przeciwdziałanie praktykom mobbingowym.

łeczeństwa. Monitoring nie może być jednak uzasadniany nieadekwatnymi działaniami, niespełniającymi podstawowego kryterium RODO, czyli niezbędności¹³. Globalna skuteczność organizacyjna, pomijająca zasadę proporcjonalności, prawa jednostki traktowana jest jako priorytet, a jej konsekwencje, zwłaszcza psychologiczne są bagatelizowane. Niestety **dane gromadzone do jednego celu mogą być wykorzystane do innych celów i funkcji, które rozszerzają się poza to, co wstępnie było akceptowane społecznie, etycznie i prawnie.** Nie zawsze mechanizmy kontroli są w stanie zapobiec przetwarzaniu w nieetycznym celu co powoduje, że jednostka ginie w konformacji z krzywym zwierciadłem dobra ogółu. Tym bardziej naganne są tak nieetyczne działania, kiedy występują braki etatowe w służbie oraz generowane są duże liczby nadgodzin skutkujące przemęczeniem funkcjonariuszy. Pojawianie się nieetycznych zachowań w związku ze stosowaniem monitoringu wynika także z braku właściwego nadzoru, o czym mowa we wnioskach kontroli Krajowego Mechanizmu Prewencji przy

¹³ ROZPORZĄDZENIE PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO I RADY (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych).

RPO¹⁴ oraz Najwyższej Izby Kontroli¹⁵. Czy wystarczająco dużo uwagi przykładła się do rozpoznania rzeczywistych przyczyn problemów? Czy stosując tak inwazyjne metody nadzoru jak monitoring wizyjny można oczekiwać, że problemy rozwiążą się same poprzez wywieranie presji na funkcjonariusza? Wszecobecny monitoring tworzy pozorne poczucie bezpieczeństwa. Niestety obserwacja funkcjonariuszy w trakcie realizowania czynności służbowych może wpływać na dyskomfort w ich pracy i rodzić subiektywne poczucie zagrożenia związanego z nadmierną, a czasami zupełnie niepotrzebną kontrolą.

W rozmowach z funkcjonariuszami pracującymi w bezpośrednim kontakcie z osadzonymi, którzy tak jak osadzeni podlegają nadzorowi wizyjnemu, ujawniły się skrajnie negatywne skutki pracy „w oku kamery” takie jak poczucie ciągłej kontroli przez przełożonych, co wpływa na zmiany w relacji z nimi, wytykanie błędów, które mogą być niezauważone, ale dzięki możliwościom technologicznym stają się wyraziste. Innymi słowy monitoring rodzi konkretne obawy, co do wykorzystania nagrań

¹⁴ Monitoring wizyjny w miejscach pozbawienia wolności. Raport Krajowego Mechanizmu Prewencji, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2012

¹⁵ Bezpieczeństwo osadzonych, informacja o wynikach kontroli, KPB.430.002.2020 Nr ewid. 52/2020/P/19/040/KPB Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa 18.06.2020.

przeciwko funkcjonariuszom. Niedawno stało się to przyczyną interwencji związku zawodowego¹⁶. Potwierdzają to także badania wskazując, że skutki pracy stale monitorowanej przez kamery można podzielić na społeczne, psychiczne i fizyczne. Relacje społeczne opierają się na zaufaniu, które w przypadku możliwości przeglądania przez przełożonych nagrań z pracy podwładnych nadwyrężają to zaufanie. Psychologicznymi skutkami są utrata prywatności i poczucie inwigilacji, nasilające paranoiczne nastawienie i poczucie nieokreślonego zagrożenia. Z kolei skutki fizyczne odnoszą się do stanowiska obserwatora i dotyczą jego możliwości psychofizycznych, utraty koncentracji uwagi i zmęczenia po zbyt długim czasie pozostawania w czujności¹⁷.

Z ankiet przeprowadzonych do raportu Krajowego Mechanizmu Prewencji w biurze RPO w 2011 roku (podobnie z badań wykonanych w COSSW w Kaliszu w 2015 roku¹⁸) wynikają niepokojące wnioski w 57 jednostkach na 130 funkcjonariusze realizujący monitoring nie przechodziły żadnych kursów. W 40 przypadkach odbyły się wewnętrzne szkolenia jedynie z technicznej obsługi systemu. **Wnioski o odpowiednie badania predyspozycji¹⁹ oraz natychmiastowe uruchomienie profesjonalnych, specjalistycznych szkoleń zgłaszany jest przez autorów od ponad 5 lat²⁰.**

Zakończenie

Funkcjonariusze dobrze oceniają monitoring, jeżeli to oni sami mogą go stosować wobec osadzonych lub innych funkcjonariuszy (np. odstępianie od kontroli bezpośredniej skazanego w celi na rzecz monitoringu, obserwowanie przez kierownictwo realizacji czynności służbowych podwładnych). Z drugiej strony przyznają, że „kamera widzi mniej” niż funkcjonariusz obserwujący w tym samym miejscu, wskazują także na ograniczenia operatora, że „patrzy, ale nie widzi”, co wynika z naturalnych zjawisk percepcyj-

nych²¹. **Wnioski nasuwają się jednoznacznie – monitoring powinien być w kontroli instrumentem dodatkowym, a nie podstawowym.** Kiedy padają pytania jak funkcjonariuszom pracuje się w oku kamery, oceny są słabe, a sami funkcjonariusze wskazują na niewielki wpływ monitoringu na prawidłowość wykonywanych przez nich zadań²².

Pewną odmianą stosowania stałego systemu dozoru wizyjnego są noszone kamery nasobne. To rozwiązanie od niedawna wpisuje się w cele stosowania monitoringu w zakładach karnych. Daje większe poczucie komfortu, ponieważ stosuje ją sam funkcjonariusz, przy wykonywaniu ściśle określonych zadań. Nie ma poczucie nieustannego, osaczającego go nadzoru, wie w każdej chwili gdzie znajduje się kamera i mikrofon. Interesariuszami bezpośrednimi, czyli osobami zainteresowanymi przebiegiem zarejestrowanego zdarzenia i jego skutkami, które mogą zyskać lub stracić na tym, że przebieg zdarzeń został zarejestrowany przez kamerę, mogą być w szczególności osoby biorące udział w zdarzeniu funkcjonariusze i osoby, wobec których podjęto czynności służbowe, a także rodzina osadzonego, która po pierwsze chce się dowiedzieć, jak doszło do zdarzenia, a po wtóre chce skonfrontować oficjalną wersję zdarzeń z rzeczywistością. W przypadku właściwej reakcji stróża prawa i jego współpracowników oraz prawidłowego działania zapis z monitoringu może świadczyć na jego korzyść i stanowić korzystny (a czasami przesądzający) dowód w sprawie. Oczywiście w przypadku zaniechań, niefrasobliwości, czy celowego działania udaremniającego realizację zadań służbowych niewątpliwie przyczyni się do zauważenia, napiętnowania i ewentualnego wyeliminowania funkcjonariusza niespełniającego elementarnych standardów pracownika więziennictwa²³.

Innymi słowy **stosowanie monitoringu i procedur związanych z rejestrowaniem i przechowywaniem zapisów utrwalających działania funkcjonariuszy w trakcie wykonywania czynności służbowych może znaleźć uzasadnienie, ale wymaga precyzyjnego określenia tego celu i zasad w ustawie.** Wzmocnieniu powinien także ulec nadzór nad takim wykorzystaniem monitoringu, żeby wykluczyć pokusę nieetycznego przekroczenia uprawnień. Wszystko to może przyczyni się do zwiększenia zaufania społeczeństwa do instytucji państwowych, a samych funkcjonariuszy zmobilizuje do trzymania się zasad etycznych i procedur prawnych.

²¹ C. Mecwaldowski, R. Poklek, Psychologiczne i techniczne aspekty stanowiska obserwatora dozoru wizyjnego. Wrażenia i spostrzeżenie cz.1 i Percepcja i uwaga w pracy obserwatora cz. 2. SEC&AS 1/2019 i 2/2019.

²² Monitoring wizyjny w miejscach pozbawienia wolności. Raport Krajowego Mechanizmu Prewencji, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2012.

²³ R. Poklek, C. Mecwaldowski, Psychologiczne i ochronne aspekty stosowania kamer noszonych przez funkcjonariuszy Służby Więziennej, OiB 1/2018.

¹⁶ Monitoring „narzędziem represji” w Służbie Więziennej? www.nszzfipw.org.pl/monitoring-narzedziem-represji-w-sluzbie-wieziennej.html 30.10.2020 r. Dłyczy pisma Przewodniczącego Zarządu Głównego NSZZ FIPW do Dyrektora Generalnego SW, w sprawie doprecyzowania celowości przeprowadzania przez przełożonych czynności sprawdzających.

¹⁷ R. Poklek, *Wpływ nowoczesnych technologii na psychospołeczne funkcjonowanie personelu więziennego*, [w:] *Kierunki zmian organizacyjno-technicznych w Służbie Więziennej*, (red.) A. Misiuk, M. Kalaman, Warszawa Difin, 2006.

¹⁸ Badania statystyczne, ankietowe dotyczące monitoringu w więzieniach, C. Mecwaldowski 5.05.2015 r.

¹⁹ R. Poklek, C. Mecwaldowski, Video surveillance of prisoners in Polish Prison Service. Observer's perspective” IOSR-JHSS vol. 23 issue 2, ver.3, February 2018.

²⁰ C. Mecwaldowski, Kompetencje operatora w systemie monitoringu wizyjnego, SEC&AS, 4/2017.

kpt. mgr inż. Cezary Mecwaldowski

Wykładowca zakładu szkolenia ochronnego w Centralnym Ośrodku Szkolenia Służby Więziennej w Kulach.

dr Robert Poklek

Psycholog, adiunkt na Wydziale Pedagogiczno-Artystycznym w Kaliszu Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.